

ЛИТЕРАТУРАТА НА ЕКРАН – ПРОБЛЕМИ И СТРАТЕГИИ НА ОНЛАЙН ОБУЧЕНИЕТО

Теменуга Тенева

LITERATURE ON SCREEN - PROBLEMS AND STRATEGIES OF ONLINE LEARNING

Temenuga Teneva

Abstract: *The article talks about the transition from reading fiction on screen to teaching literature through the screen of online educational platforms. The peculiarities of "vertical" screen reading do not lead to durability and depth of reading, but it saves time and allows for multiple returns to the text. Constructive changes as a result of online learning are mainly related to the acquisition of new digital competencies for teachers and students, which support in different ways the reading and understanding of fiction. This opens the prospect of hybrid education with the best of face-to-face learning and the effectiveness of distance learning.*

Key words: *teaching literature, digitalization of teaching, competence approach, constructiveness, distance learning*

<https://doi.org/10.46687/EQTA4077>

Небето над пристанището имаше цвета на телевизионен екран след края на програмата. – Това е първото изречение от романа „Невромантик“ (1984) на У. Гибсън (Gibson 2020)¹, гуру на киберпънка в литературата, и първото подобно обръщане на посоката на художественото сравнение – от техничното към природното. Повече от 20 години преди активното навлизане на дигиталните технологии в ежедневието ни писателят пророкува хибридизацията между реалното и виртуалното, като дори отива по-напред в прогнозите си, представяйки самия човек като съвместяване на биологично и механично. На финала изкуственият интелект Ледомлък признава превръщането си в „мрежата“ – която е „Никъде. Навсякъде. Аз съм сумарното обобщение на всичко, което се върши в нея, на цялото шоу“. И е нещо, което неговата човешка „майка“ не би могла да си представи какво ще бъде. Човешкият герой Кейс (невромантикът) задава въпроса:

*– И какъв е резултатът? Какво е различното? Управляваш света?
Господ си?*

– Нещата не са различни. Просто са, каквито са.

Е, ние вече живеем в това никъде и навсякъде и все още не знаем какъв е резултатът от дифузирането на реалното и виртуалното, но продължаваме да си мислим, че държим контрола над света. Което пък съдържа възможността една излязла от контрол човешка реакция да се изрази в натискането на едно червено копче и екранът на небето да угасне завинаги. Избягването на подобна възможност зависи от „възпитанието на чувствата“ (по Русо), които разграничават човешкото от технологичното (умно, но не емпатично), а училището днес повече от всякога е времето и мястото за формирането на личностите, от които зависи бъдещето на планетата. В тази посока на мислене двугодишната социална изолация по време на пандемията и усвояването на

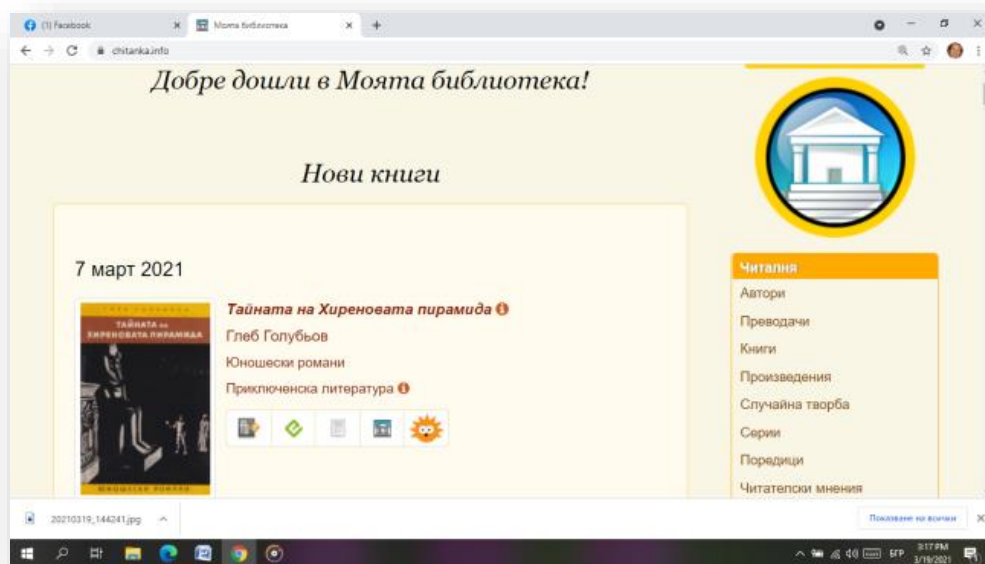
¹ Романът получава наградите Хюго, Небула, Филип К. Дик.

умения за преподаване-учене онлайн имаха не само негативни последици – и на учителите, и на учениците им се наложи да напуснат зоните си на комфорт, да излязат от инерцията на рутината и да започнат да развиват компетенции, за които бяха чували (напр. дистанционното обучение в отдалечените области на Австралия), но не смятаха, че ще им се наложи да ги създават.

В настоящото изложение вниманието е насочено именно към **конструктивните последици от преподаването на художествените творби през споделения екран на онлайн класната стая**. Емоционалното затваряне, измързеляването, гръбначните изкривявания и очните нарушения, тревожните разстройства и другите патологични изменения в резултат на ученето „от дивана по пижама” в своята безспорна значимост са обект на друга дискусия. Но преди ученето през екран е **четенето на екран**. И е хубаво, че двата процеса все пак се случиха последователно, защото би било много по-трудно да се преформатира едновременно и читателската, и ученическата рецепция.

Първите проекти за свободно четене на (не само) художествена литература онлайн са сайтовете LiterNet и Слово (1999), след тях е може би най-мощната доброволческа реализация на виртуалната chitanka или „Моята библиотека” (2005), след които вече се създават поредица от по-специализирани сайтове, осигуряващи свободен достъп до разнородно библиографско съдържание.

„Моята библиотека“..., моята библиотека

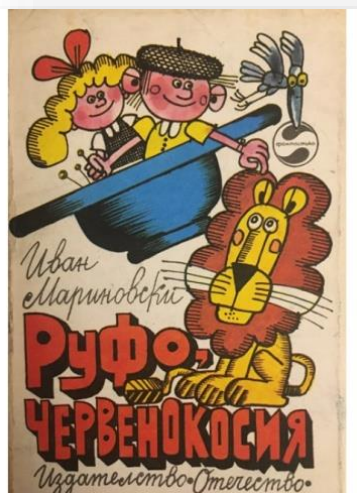

Означаването на виртуалното книгохранилище с притежателното „моята“ указва една от важните особености на „всеобщото“ пространство, което се интимизира, присвоява според личното му и в същото време неизвестно за другите ползване. Фактът, че може да си изтеглиш пожеланите само от теб книги, да четеш по всяко време в дома си, разположен в удобна поза и място, наистина придава усещане за притежание, за своест. За разлика от публичните библиотеки, които не бихме нарекли „мои“ най-малко заради материалната им нарочност, отделеност като социални институции.

Виртуалните „места за четене“ не просто разширяват домашния каталог на книгите ни, постепенно те стават повече „наши“ с удобството и бързината за достигане до това, което ни е нужно. Когато подготвям уроци за различни произведения, аз не ставам, за да взема книжните книги от библиотеката си, а отварям файловете им в „Моята библиотека“, намирам по съдържанието местата, които ще използвам в часовете, и подготвям работни листи с фрагменти от текстовете. Освен това, никой няма всички произведения, които би желал – физическите и финансовите ограничения придават на личните ни сбирки от книги характер на „избрано“, докато дигиталните списъци съдържат неограничен брой заглавия, някои от които на неиздавани от години произведения, трудни за намиране в книжен формат. Така преди години прочетох по препоръка на приятел фентъзи романа на Иван Мариновски „Руфо червенкосия“² (1980) в chitanka-та и съжалих, че авторът и творбата не са получили достатъчна публичност навремето, тъй като и сюжетът, и героите, и чувството за хумор, с което са изпълнени ситуациите в нея, превръщат книгата в истинско читателско

² <<https://chitanka.info/text/402-rufo-chervenokosija>>.

съ-битие, изпреварило с години произведения от подобен жанр в световната литература. По-късно успях да се сдобия и с „живата” книга (Marinovski 1980):

Всички постигнати удобства благодарение на виртуалните библиотеки ме изпълват с респект и дълбока благодарност към труда на хората (много често безвъзмезден), които дигитализират такъв невероятен обем литература (не само художествена)³. Вярно е, че четенето на екран не предразполага към задълбоченост. „Скролването” разгъва текста не линейно, както когато четем на хартиен носител, а като ролка, макар, което няма как да активира „зрителната” памет; читателят трудно намира вече прочетени ключови места, което с „прелистването” на живата книга се получава естествено. Николас Кар говори за „браузващото” четене на **F** (четат се няколко реда в началото на страницата, скролва се надолу до към средата ѝ, прочита се „развитието” и отново погледът се плъзга надолу само по началото на редовете), което улавя само най-общото тематично развитие (Кар 2012). Така за кратко време се преглежда голям обем от съдържанието, но се запазва, и то в краткосрочната памет, малка част от него. За съвременния читател това не е проблем, защото във всеки следващ момент, когато има нужда от същата информация, упражнението с намирането и прочитането ѝ се повтаря. Удоволствието от „бавното” четене се губи за сметка на удовлетворението от бързото изпълнение на поредната задача.

Ако днешните учители наред с четенето на екран все още пазят (донякъде) навиците си и за „четене в самота” (Н. Кар), то днешните ученици са родени и израснали в дигиталната ера и за повечето от тях хартиените носители на информация са отживелица. Рядко ползват учебници, защото не отговарят на

³ Страницата със статистика на „Моята библиотека” – <https://chitanka.info/statistics> – показва около 8 000 автори, 3 200 преводачи, представящи около 50 000 творби на български от 95 страни в 40 художествени и нехудожествени жанрове. Първият подобен сайт, предвиждащ хората със специални потребности – с текстове на брайл и аудио книги. ЛитерНет съхранява над 90 000 текста от около 3 200 автори.

представите им за „помощна литература”, предпочитат готови отговори на поставените задачи, намерени в нета от вече минали по техния път, или визуализации под формата на кратки урочни фрагменти (Уча.се⁴), мултимедийни презентации, филмирано учебно съдържание (документални и художествени продукции).

В този смисъл внезапното попадане в ситуацията на онлайн обучение по време на двегодишната пандемия за учениците беше „да си дойдем на думата”, докато за повечето от учителите им въпросната дума още не беше ясно понятие. Да, ползваха някои дигитални обучаващи инструменти, най-вече свои или заети от нета презентации, аудио и видео записи на изучавани произведения, но нямаха никаква готовност да заемат позата на телевизионни говорители и да овладяват аудиторията си през екраните на домашни „устройства” с различни възможности – лаптопи, таблети, телефони. Изведнъж трудностите на контрола над 20 деца в клас се оказаха детска игра в сравнение с усилията за привличане и задържане на вниманието на същите деца от „личното им пространство” вкъщи. Родителите се включиха в преформатирането на това пространство в място за учене, но някак не успяха да осъзнаят, че по време на учебните часове „личното” престава да е лично и приема условията и условностите на училищното. Така заради родителското несъгласие да се навлиза в интимността на домовете им учителите загубиха зрителния контакт с голяма част от аудиторията си, а учениците – мотивацията си за съучастие в педагогическата интеракция. Оттук нататък всяко образователно постижение е лична заслуга и педагогически подвиг на всеки един учител, потърсил и намерил своите начини за активизиране на преподаването-усвояването на учебното съдържание през екран.

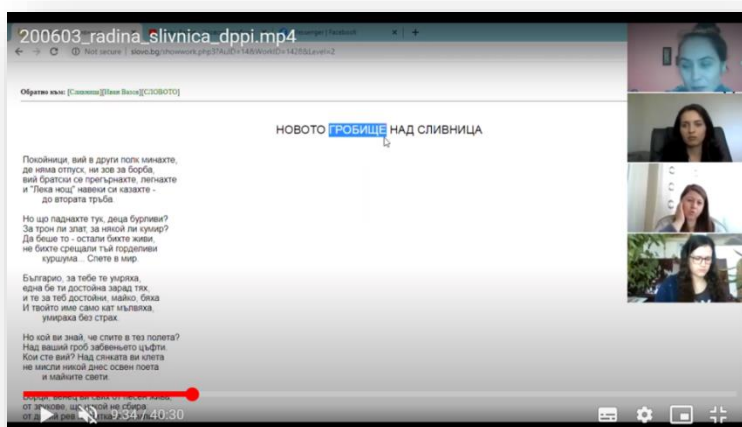
Първият сериозен стрес, който се наложи да бъде преодолян, беше адаптацията към виртуалната среда на използваните образователни платформи – Zoom, Google Meet, Discord, Shkolo и др. Добре беше, че те вече съществуваха при стартирането на онлайн обучението, но не беше добре, че почти никой не се беше запознал и възползвал от техните възможности. Усвояването на инструментите им за осъществяване на педагогическата комуникация се случваше в крачка – учителите почти не спяха, за да разучат коя платформа е най-удобна, как работят приложенията ѝ, кои от тях са най-необходими за работа точно по този предмет... След което успоредно с преподаването се обясняваше на учениците (и на родителите на по-малките) как да се включват и участват в часовете, как да готвят по нов начин домашните си и да изпращат решенията им. С унифицирането от МОН на платформата Teams за всички училища се наложиха нови „намествания” и така добавянето на технически умения и корекции съпътстваха почти целия двегодишен процес на обучение във виртуална среда. За съжаление немалко учители останаха в началния етап на своето техническо дообразование, което влоши общото качество на постигнатите от учениците резултати.

Учителите по призвание обаче използваша неблагоприятните условия на социалната дистанция, за да овладеят нови компетенции и прилагайки ги, да провокират и своите ученици да бъдат по-активни и заинтересовани в

⁴ <<https://ucha.se>>.

усвояването на учебния материал. **Часовете по литература** се оказаха едно от най-сериозните предизвикателства пред двете страни на образователния процес. От една страна, опознаването и тълкуването на **творчески обекти** много трудно се случва опосредствено – въздействието на една картина, музикална пиеса или поетична творба е много по-силно при възприемане отблизо, в непосредствен досег с произведението. От друга страна обаче, точно художествената литература е този въобразен свят, който може да се предизвика само с думи и да проектира в съзнанието на читателя всякакви вероятни и необикновени образи. Единственото условие е тези думи да бъдат прочетени и разчетени (разбрани).

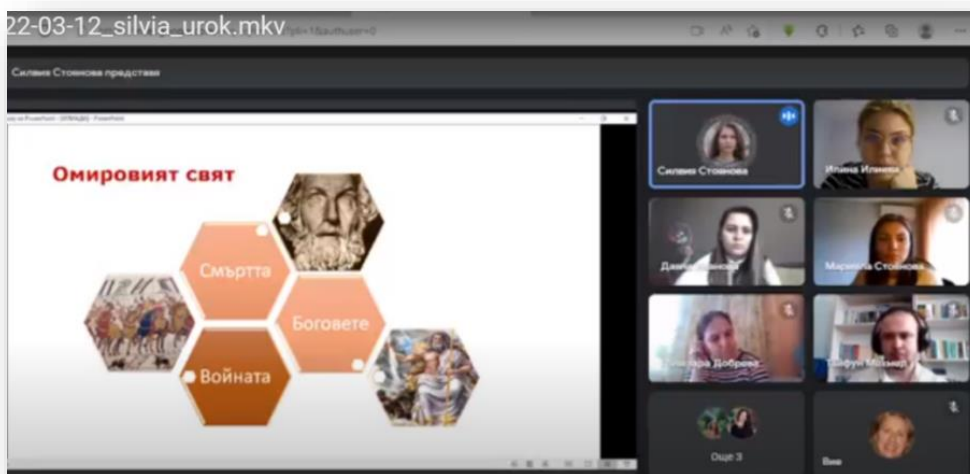
През последните десетилетия преподаването на литература в средното училище се повлия силно от симулативните замени на истинските същности, за които говори Бодрияр в „Илюзията за края” (Bodriyar 1995). Художествените текстове се представят в час най-вече с преразкази и преизкази (за какво става дума в творбата), а не със собствено слово, което спестява време за възприемане на съдържанието, но елиминира въздействието му. Използването на **работни листи** с изучавани текстове или техни фрагменти осигурява учебния прочит на тези творби или на части от тях, които според преподавателя биха предизвикали смислен разговор за тяхната художественост и отправените чрез нея послания. В подготовката им безценен помощник са виртуалните библиотеки, а текстовият файл може да бъде допълнително обработен – с болдиране и други маркировки, насочващи вниманието към търсените в образователната дискусия значения. Преимуществото при използването на работни листи в онлайн урока е, че маркирането може да се извършва в момента на разговора, както е например при коментара на заглавието „Новото гробище над Сливница” в методическата интерпретация на студентката Радина Иванова:

Въпросите *С какво свързвате пространството на гробището? Къде обикновено се намира?* допълнително фиксират погледите на учениците към ключовата дума в заглавието на текста, чиято интерпретация подготвя питането за интересното ситуиране в творбата на гробището „над” живия град.

Успоредизирането на словото на учителя с визуализации, които извеждат различни **модели** – социални, ценностни, естетически – е една от възможностите на мултимедийната презентация, която в процеса на по-активното ѝ използване

по време на пандемията постепенно започна да намира адекватния си изказ в съответствие с предмета на литературата:

В един доста протяжен период презентациите по литература имаха предимно разказвателен характер, който дублираше лекционните моменти, преобладаваха претоварени с текст слайдове с определения, илюстрациите стояха като пришити. При липса на достатъчни методически предписания за създаване на мултимедийни продукти за учебното съдържание по литература⁵ учителите сами редактираха не дотам успешните визуални допълнения на уроците си. Все още обаче не всички са достигнали до съзнаването, **че всеки образен елемент трябва да бъде коментиран като информация, която добавя** – ако е картина, чия е, как се свързва с темата на художествения текст; ако са личности – каква е ролята им в творческата еволюция на изучавания автор; ако са архитектурни елементи – кой ги е създал, как изграждат облика на времето, за което се говори и т. н.

В дейността си на учител наставник Росица Стоева от СУ „Йоан Екзарх Български” показва ефективността от такъв начин на работа години преди да се случи онлайн обучението. Деветокласниците ѝ опознаваха „Ад” на Данте (когато това произведение все още присъстваше в учебната програма) през графиките на френския художник от 19 век Гюстав Доре:

⁵ Освен статията на Т. Тенева „Мултимедийната презентация в урока (по литература) – образователна илюстрация или симулация?“ няма други специализирани методически изказвания по предмета (вж. Teneva 2015).

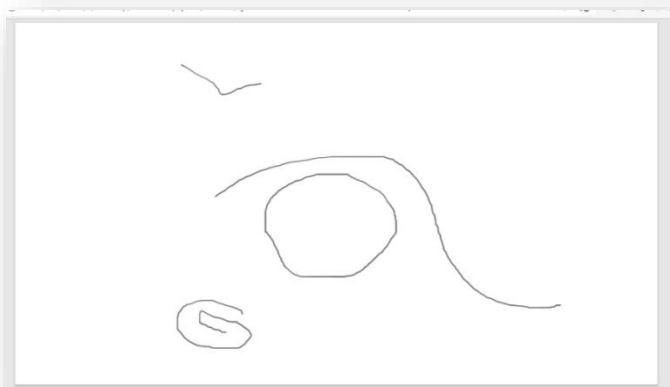
От урока ѝ за стихотворението „Да бъде ден!“ на Смирненски учениците научиха историята на картината „Герника“ на Пикасо и коментираха общото и различното в интерпретацията на темата за войната в двете творби, създадени в различни исторически моменти, но с близък хуманен патос. Съпоставиха цветния и черно-белия вариант на „Герника“ и сами достигнаха до извода кой е оригиналът и как графичният контраст на черното и бялото отговаря на противопоставянето война (нощ, смърт) – мир (ден, живот), а оттам и на подобните техники на изграждане в стиховете на Смирненски:

Един от най-лесните начини за схематизиране на определен образ или модел в художествения текст е рисуването от учителя на дъската, докато обяснява идеите си. „Например, ако докато пита „Как е изградено пространството в разказа „По жицата?““, учителят очертае на дъската кръг, схематизиращ поляната, на която пасе овцете си Моканина, и една крива в близост до кръга, маркираща пътя, от който се е отбил Гунчо, учениците веднага придобиват представата за пространствения модел на разказа и буквално 'виждат'

неговата символика – ограниченото, определено и непроменимо място на „наблюдаващия човек“ (овчаря) и неопределената като начало и край криволичеща линия на шосето, асоциираща с несигурността и неясната перспектива на „пътуващите хора“ – Гунчовото семейство. /.../ бялата дъска се превръща в екран, на който по подобие на порт фолиото с малко казано и показано (написано и изобразено) остава най-важното от учебното съдържание на урочната единица. А учениците са свидетели и на ставането на този пространствено рамкиран текст, и на неговия резултат” (Teneva 2015).

Учебните платформи също имат своята „бяла дъска”, на която може да се рисува, да се въвежда текст (от учителя или от учениците) и като цяло – да се доближи динамиката на педагогическия разговор до провеждането му в присъствената училищна среда. За разлика от реалната класна стая, виртуалната допуска в по-голяма степен съ-участието на учениците в технизацията и геймификацията на урочния дискурс. Младите хора обичат актуалните „приложения”, забавляват се с използването им и понякога дори помагат на учителите си в справянето с тях. Когато и преподавателите са любопитни, комуникацията се оживява, опирайки се на играта, и резултатите се постигат с лекота и удоволствие⁶:

Оттук нататък нищо вече няма да е както преди. Дигитализацията ще присъства с все повече от инструментите си в образователния дискурс. STEM пространствата в училищата ще се разширяват, онлайн платформите за обучение ще продължат да организират самостоятелните дейности на учениците и студентите, изпитването на компетенциите им... Важно е, както показва и У. Гибсън на финала на „Невромантик”, да се съхрани доминацията на човешкостта в отношенията с изкуствения интелект, за да остане **образоващата се човечност** (т. е. порастващата, придаващата индивидуалност и завършеност) – в света около нас и в нас. Художествената литература най-добре знае как.

⁶ Представената по-долу илюстрация е запис на изговорената схема на пространствения модел в „По жицата” на бялата дъска в Google Meet.

ЛИТЕРАТУРА

- Bodriyar 1995:** Bodriyar, Zh. Ilyuziyata za kraya. Sofia: Kritika i humanizam [Бодрияр, Ж. Илюзията за края. София: Критика и хуманизъм].
- Gibsan 2020:** Gibsan, U. Nevromantik. Sofia: Locus [Гибсън, У. Невромантик. София: Locus].
- Kar 2012:** Kar, N. Pod povarhnostta. Kak internet vliyaе varhu cheteneto, misleneto, pametta. Sofia: InfoDar [Кар, Н. Под повърхността. Как интернет влияе върху четенето, мисленето и паметта. София: ИнфоДар].
- Marinovski 1980:** Marinovski, I. Rufo Chervenokosiya. Sofia: Otechestvo [Мариновски, И. Руфо Червенокосия. София: Отечество].
- Teneva 2015:** Teneva, T. Multimedijnata prezentacia v uroka (po literatura) – obrazovashtha ilyustracia ili simulacia? – V: PU “Paisiy Hilendarski”. Nauchni trudove, t. 53, kn. 1, sb. Filologia, 320-328 [Тенева, Т. Мултимедийната презентация в урока (по литература) – образователна илюстрация или симулация? – В: ПУ „Паисий Хилендарски”. Научни трудове, т. 53, кн. 1, сб. Филология, 320-328].